

הרב ארי שבט

הדיבור בלשון הקודש

ראשי פרקים

- א. שכר המדבר בלשון הקודש
- ב. המצוה בדיבור ולא דוקא בלימוד
- ג. דאורייתא או דרבנן, חובה או מצוה
- ד. האיסור לדבר לע"ז
- ה. מדוע לא דברו עברית בגלות?
 - 1. הרבי מסאטמר: לה"ק נועדה לענינים נעלים בלבד
 - 2. החס"סופר: נוכחות עבודה זרה
- ו. המצוה היא דוקא בארץ ישראל
 - 1. סיבה לאי דיבור בעברית בגולה
 - 2. הרמב"ם לא השמיט מצות לימוד לה"ק
 - 3. הסיבה להסתרת מצות לימוד לה"ק

★ ★ ★ ★ ★

גם בשנת תש"נ, השנה שהוכרזה כ"שנת השפה העברית", אנו עדים לתופעות בקרב היהדות הרתית – לאלו הטוענים שבחיי יום-יום אסור לדבר בלשון הקודש. ומאידך גיסא, לאלו שאף שמטעמים ציוניים עזבו את נוהיותם בחו"ל, מכל מקום החליטו לגדל את ילדיהם גם בארצנו הקדושה על טהרת "שפת אם", שלדידם היא אנגלית וכדו'. טענתם היא, שבכך יקל עליהם בלימודים ובפרנסה וכדו'. עלינו לברר, האם קבוצות אלו מוותרות על מידת חסידות בעלמא, או שמא יש בכך ביטול מצוה (מדאורייתא או מדרבנן) בידים. ואולי באמת חל איסור לדבר עברית, ועלינו לנהל את חיינו באנגלית, בערבית, בגרמנית, באידיש או בלדינו.

א. שכר המדבר בלשון הקודש

המדבר לשון הקודש זוכה לשלושה דברים:
א. לחיי העולם הבא – "כל מי שהוא קבוע בארץ ישראל, ואכל חוליו בטהרה,

ומדבר בלשון הקודש, וקורא את שמע בבוקר ובערב, מובטח לו שהוא מחיי העולם הבא" (ירושלמי שבת פ"א ה"ג, הובא ע"י הר"ח על הבבלי שבת יז).

ב. לגאולה — "בשביל ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שינו את שמם ואת לשונם, ולא אמרו לשון הרע, ולא נמצא ביניהן אחד מהן פרוץ בערוה" (ויקרא רבה פל"ב). ב' הדברים הראשונים מציינים את שמירתם על זהותם הלאומית — למרות שהתבוללו מבחינה דתית ("הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז"); וב' האחרונים מציינים את גבורתם לשמור על כבוד עצמי גם בתחומים שמפתים מאוד לעבד להתחנף ולשתף פעולה בהם עם אדונו מחמת חוסר אונים או על מנת להטיב מצבו. עי' לקמן שהמהרש"ם כתב שה"ה גם לגאולה לעת"ל.

ג. לאריכות ימים בעולם הזה: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם (דברים יא, יט) — מכאן אמרו, כשתינוק מתחיל לדבר, אביו מדבר עמו לשון הקודש, ומלמדו תורה. ואם אין מדבר עמו לה"ק, ואינו מלמדו תורה, ראוי לו כאילו קוברו, שנא' ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם וגו' למען ירבו ימיכם" — אם למדתם אותם את בניכם, ירבו ימיכם וימי בניכם; ואם לאו, יקצרו ימיכם וכו'" (ספרי שם). הבטחות כה מפליגות, שאין שכמותן במצוות אחרות, מעידות שהדיבור בלשון הקודש אינו רק ממירת חסידות, אלא הוא מצוה חשובה.

הדרשה בספרי מהפסוק "לדבר בם" אינה נראית כאסמכתא בעלמא, כשם שהמשך הדרשה מהמלים "ולמדתם אותם... למען ירבו ימיכם" — המבטיח אריכות ימים ללומדי תורה, וקיצורם חלילה לנמנעים מללומדה — הרי הוא בכלל דברי הלכה למעשה (עי' תורה תמימה דברים יא אות נב, ובקונטרסו "שפה לנאמנים", תרגו עמ' 12; וכן ה"ר יוסף קאפח, סיני, שבט תשל"ב).

ואכן, מדברי הרמב"ם בפירוש המשניות על מס' אבות ב,א, על המשנה: "זהו זדור במצוה קלה כמצוה חמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות" משמע שהחיוב לדבר בלשון הקודש הוא מדאורייתא. לדבריו הדוגמאות למצוה קלה הן: "שמחת הרגל ולמידת לשון קדש", ולמצוה חמורה — "המילה והציצית ושחיטת הפסח". המדובר הוא במצוות דאורייתא, שגם אם הן קלות, מכל מקום אין להקל בהן ראש. מקורו של הרמב"ם הוא בודאי בספרי, כפי שהעיר הרב קאפח, המהדיר. מדוע בחר הרמב"ם דווקא בשתי דוגמאות אלו — למידת לה"ק ושמחת הרגל — להדגמת מצוות, ש"חושבין בהן שהן קלות"?

המצוות "החמורות" שהזכיר לדוגמה — מילה, ציצית ושחיטת הפסח — מתייחדות, כפי שכתב הרמב"ם בהמשך דבריו, שבהן "נתבארה חומרתן" בכך שמתן שכרם מבואר וידוע. אלו הן מצוות העשה היחידות (להבדיל מכל מצוות לא-תעשה, שבהם "פירש הכתוב העונש על כל אחת מהן זולתי מעט") שהכתוב מפרט את עונשו (כרת) של העובר עליהן ואינו מקיימן.

לעומתן, כדוגמאות למצוות הקלות הביא הרמב"ם מצוות שלא נתבארה חומרתן

בתורה, אלא ע"י חז"ל, והעם חושבין אותן (בטעות) כקלות. משום כך ראה הרמב"ם לנכון בכמה מקומות להפליג בחשיבותן של מצוות אלו. לגבי שמחת הרגל הוא כותב (שביתת יו"ט ג,ו): "שאכילה ושתייה במועדות בכלל מצות עשה"; "וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב ... שנאמר ושמחת בחגיך וגו'"; "וכל המבזה את המועדות כאלו נטפל לעבודת כוכבים". ובהלכות תשובה גיד כתב ע"פ המשנה באבות גיא: "ויש עבירות שהרגיל בהן אין להן חלק לעוה"ב, וכדאי הן להתרחק מהן ולהזהר בהן, ואלו הן: ... והמבזה את המועדות."

הרמב"ם סובר שהערך האמיתי של חומרת מצוה נמדד בשכר ועונש. כך היא לשונו בפירושו לאבות: "ואע"פ שלא נתבאר ערך עדיפות מצוה (עשה) לגבי אחרת, הרי יש דרך הערכה, והוא, שכל מצות עשה שאתה מוצא שחייב את העובר עליה חיוב חמור, תדע שבקיומה יש שכר גדול." על המצוות הקלות שבמשנה נאמר "שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות", אבל אין פירושו שאין שכרן מרובה. אמנם בתורה "לא נתבאר" שכרן, אבל חז"ל גילו לאוזנו מהו השכר, כמש"כ לעיל, ודוקא באותן מצוות שהן "קלות": שמחת הרגל ולמידת לה"ק. בכך גילו לנו חז"ל מהו ערכן האמיתי של מצוות אלו.

ב. המצוה בדיבור ולא דוקא בלימוד

גרסאות מסוימות בדברי חז"ל יכולות להטעותך לחשוב, שמא די בלימוד השפה בלבד, ודי, למשל, בשיעור אחד ביום, אך אין צורך דוקא לדבר בס. כך, למשל, לשון התוספתא בחגיגה א,ג:

קטן שאין צריך לאמו — חייב בסוכה ... יודע לנענע — חייב בלולב; יודע להתעטף — חייב בציצית; יודע לדבר — אביו מלמדו שמע, ותורה, ולשון הקודש, ואם לאו — ראוי לו שלא בא לעולם וכו'.

וכן הוא לשון הירושלמי סוכה פ"ג הי"ב. וכן משמע מהרמב"ם הנ"ל, שקורא למצוה: "למידת לשון קדש", ולא: "דיבור לה"ק". כך דייק הרבי מסאטמאר (ויואל משה, מאמר לשון הקדש סי' טז), שאפילו בתקופת התנ"ך (!) לא דברו עברית כשפה מדוברת בחיי יום יום, אלא רק כשפת לימוד.

רש"י בוודאי לא הבין כך. בפרושו על אתר, מביא רש"י את הספרי: "לדבר בס" — משעה שהבן יודע לדבר, למדהו "תורה צוה לנו משה", שיהא זה למוד דבורו. מכאן אמרו, כשהתינוק מתחיל לדבר, אביו מסיח עמו בלשון הקדש ומלמדו תורה. ואם לא עשה כן, הרי הוא כאילו קוברו, שנא' וכו'.

שינה רש"י מלשון הספרי, ובמקום "אביו מדבר עמו לה"ק", כתב: "אביו מסיח עמו בלה"ק", לרבות שיחת חולין, שיחה יום-יומית בין אב ובנו, שאף היא צריכה להיות בלה"ק.

בעל תורה-תמימה מבאר, ש"טעם הדיוק מלשון 'לדבר במ' נראה, משום דלפי הפשט היה צ"ל 'זהגית במ'. ולכן הריש, דגם הדבור עצמו מצוה, והיינו הדבור בלה"ק". כשם שהגיה אינה לימוד בדווקא, אלא כל דיבור שהוא, אף "לדבר במ" כן. ודוק: דיבור, אך לא די בידיעה ובלימוד גרידא.

על הערך שבעצם הדבור בלה"ק, אפילו בשיחת חולין אנו למדים מהרמ"א בהלכות שבת (או"ח שו"טז), ע"פ התוספות שבת קטז, ב ד"ה וכ"ש:

ונראה לדקדק, הא דאסור לקרות בשיחת חולין וספורי מלחמות (בשבת) היינו דוקא אם כתובים בלשון לע"ז, אבל בלשון הקודש שרי (מותר), וכן נראה לי מלשון שכתבו התוספות ... וכן נהגו להקל בזה.

מסביר מגן-אברהם (ס"ק כד): "הלשון בעצמו יש בו קדושה, ולומד ממנו דברי תורה". ואע"פ שהב"ח והגר"א ואחרים (עי' אליה רבה ס"ק מג ומשנ"ב ס"ק סג-סד) חולקים על הרמ"א והמג"א, אין רצונם לומר שאין קדושה עצמית ללשון, אלא שזה אינו מספיק להתיר קריאת דברי חולין בשבת. וכן מוכח מדברי הפרי מגדים (משב"ז ס"ק יג): "ומיהו בחול, כשכתובים בלה"ק, דעת הב"ח (שאוסר בשבת, מתיר) דלא הוה מושב לצים". משמע, שבלועזית אין להתיר, לדעתם, ספורי מלחמות וכדו' אפילו בימות החול. ההיתר בימות החול הוא רק בזכות הקדושה העצמית של לה"ק.

אף שהגר"א בביאורו ליו"ד (רמזהו) כתב שיש מצוה לדבר בלה"ק, אעפ"כ אין בכך די כדי להצדיק קריאת ספורי מלחמות בשבת. דבר זה פשוט בסברה, שהרי אם המצב הטבעי של עם ישראל הוא לדבר בלה"ק בחיי יום יום, אם כן כשגורו "שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול" (שבת קיג, א), בוודאי היתה הגזירה על תוכן הדיבור ואפילו אם הוא בלשון הקודש.¹ יתכן עוד שהמקלים לדבר שיחת חולין בלה"ק בשבת התכוונו דוקא לתקופת הגלות, בה היה צורך מיוחד להבליט את קדושתה של לה"ק, וצד הקדושה של הלשון היתה בולטת יותר, כיון שלא השתמשו בה בחיי יום-יום. לשון התוספתא ושאר המקורות, שכתוב בהם "למידת לשון הקודש", שמשמעותה בעיקר ידיעה ולא דוקא דיבור, היא כנראה אגב הרישא, שבו נאמר "יודע לדבר, אביו מלמדו שמע ותורה ולשון הקודש". בנוגע לשמע ותורה לא שייך אלא "מלמדו", והתוספתא בחדא מחתא כללה את הכל במצוות חינוך. ועוד, מקור מצוה זו הוא בפסוק "ולמדתם אותם את בניכם לדבר במ" – המצוה הכללית היא "ללמד", ונקטו בפועל זה, לעומת הפועל "לדבר", כיון שהמצוה היא על האב (שהוא

1. אפילו בפסקי התוס' משמיטים את דיוקו של הרמ"א בדברי התוספות, ולדעתם: "אותן ספורי מלחמות, אסור לעיין בהן אפילו בחול". לשון התוס', "אותן מלחמות הכתובין לע"ז, לא באה אלא להביא דוגמא, שיש לה אחיזה בהוה (עי' טז וריעב"ץ במו"ק). אודות האיסור לקרוא דברי חול כתב ריעב"ץ שהאיסור הוא דוקא בקריאת קבע, אך לא בקריאה עקראית. עי' רמב"ם הל' דעות ב"ד ובפרושו על המשנה אבות ב, א על חמשת חלקי הדיבור ועל ההבדל בין הדיבור הרצוי לבין דיבור הרשות, שרצוי לקרוא ספורי חול שיש בהם תוכן, ואינו רשות בלבד.

בר חיובא) ללמד, ולא על הבן (שאינו בר חיובא) "לדבר".
 ומכל מקום אופן קיום המצוה, גם על ידי האב הוא "אביו מדבר עמו לה"ק",
 וכחטברו של רש"י: "מסיח עמו בלה"ק". וכבר ראינו לעיל שההפלגה בשבח לה"ק
 נאמרה בחז"ל על "המדבר בלשון הקדש". אמנם בספרי, שהובא לעיל, לאחר הלימוד
 מהפסוק "ודברת בם" גם כשמדובר על השכר והעונש, הלשון היא: "אם למדתם
 אותם את בניכם ירבו ימיכם וכו'", אולם זהו משום שכך היא לשון המצווה שבמקרא,
 אך דרך קיום המצוה הוא "לדבר עמו בלשון הקדש".
 הרי לנו כברור שקיום המצוה אינו בשעור דקדוק פעם ביום, או בידיעת השפה
 מ"הרחוב", אלא בדבור יום-יומי ובכל מלה ומלה המוצאת מהפה, והיא בשפה
 העברית.

ג. דאורייתא או דרבנן, חובה או מצוה

אף שמצות "ודברת בם" – דיבור בלה"ק הושמטה מהתלמוד הבבלי (לפי תורה-
 תמימה, זוהי אך טעות בגירסה) וממשנה-תורה להרמב"ם (על אף מה שהפליג
 בחשיבות המצוה בפייהמ"ש), מכל מקום, מצוה זו אינה יכולה להיות פחותה
 מהמצוות האחרות שנאמרו עימה בתוספתא ובירושלמי, דהיינו חינוך הבן לסוכה,
 לולב, ציצית, קריאת שמע, תלמוד תורה ותפילין. אכן בחלק ממצוות אלו יתכן
 שתוקף מצות החינוך הוא רק מדרבנן, עי' רש"י סוכה מב, א ד"ה חיוב; מאירי שם;
 ור"ן שם ד"ה כל קטן.

כבר ראינו את דברי הרמב"ם, המביא במפורש שלימוד לה"ק הוא מצוה
 מדאורייתא. גם המרדכי (סוכה סי' תשסג) משלים את שלכאורה הושמט מהבבלי
 ע"פ הספרי הנ"ל. על פי כללי הפוסקים (עי' יד מלאכי, כללי שאר הפוסקים סי' טו,
 בשם ב"י יו"ד סי' קעה ד"ה ודבר זה איסור) אין דרך הפוסקים להביא שמועות שאינם
 פסק להלכה.

גם הגר"א השלים את שהושמט בשלחן ערוך. מרן כתב ביו"ד רמה, ה רק:
 "מאימתי מתחיל ללמד בנו? משיתחיל לדבר, מתחיל ללמדו תורה צוה לנו וגו' ופסוק
 ראשון מפרשת שמע, ואח"כ מלמדו מעט מעט עד שיהא בן ששה וכו'". על כך הוסיף
 הגר"א בס"ק י:

ובספרי: "לדבר בם" – מכאן אמרו, כשהתינוק מתחיל לדבר; אביו מדבר
 עמו לה"ק ומלמדו תורה כו', שנאמר "ולמדתם אותם את בניכם כו'".
 מו"ר ה"ר משה פיינשטיין זצ"ל דן במצות דבור לה"ק בשו"ת אגרות-משה אה"ע
 ח"ג סוף סי' לה. שם הוא דן בשאלה אם מותר להקרא בשם לועזי, ובתוך דבריו הוא
 אומר:

ומצד עצם הדבר שמשנים את שמותיהם לשמות נכרים, ודאי הוא דבר
 מגונה מאד, מאחר שחז"ל שיבחו זה וחשבו זה מהדברים שבשבילם נגאלו

ממצרים, אבל איסור ממש לא מצינו בזה ... שאף שהוא מצוה לדבר בלה"ק, כדאיתא בספרי ס"פ עקב, והובא ברש"י בפ"י החומש שם על הפסוק "לדבר בם", מ"מ אינו איסור, דהא כל ישראל מדברים בלשון חול של האומות מזמן שגלינו בחטאינו בין האומות. ואף גדולי תורה וחסידים עולם לא דברו בלה"ק ... וכן אפשר הוא גם ב"לא שינו את שמותן". ולכן, כיון שאינו איסור, רק מעלה גדולה, לא הועילה הציוחה.

גנאי ומצוה – כן; אך איסור – לא.

יש להביא לעינינו גם את תשובת המהרש"ם (ח"ו סי' כד; דעת תורה או"ח סי' סא) בנוגע למפה לעמוד הש"ץ בביהכ"נ, שהתורמת תפרה עליה את שמה בשפה ובאותיות לועזיות, וז"ל:

באם שינתה את שמה והציגה אותו בכינוי כפי שקוראים העכו"ם כנהוג בזה"י, הרי יש בזה פוקה ומכשול להיות בכלל מעכבי הגאולה. שהרי חז"ל מנו זאת בין זכויות ישראל במצרים ... ואין לומר דהגם שדבר זה נחשב לזכות בשעת יציאת מצרים, אבל אין במניעתו עוון וחטא אם אין עושין כן. זה אינו, שהרי אמרו בירושלמי פ"ק דיומא ה"א: "כל דור שלא נבנה ביהמ"ק בימיו, מעלין עליו כאילו הוא החריבו", והוי כמעכב את הגאולה ... וא"כ, מניעת הטוב הוא כפועל רע ... וכיון שמניעת שינוי השם נחשב לזכות, ממילא נשמע מזה כי שינוי השם נחשב לחטא וכמעכב הגאולה בידיים דמי. הסברה נותנת להשוות את שינוי השם לשימוש בלשון (כדברי אג"מ), שהרי שניהם הם בכלל מעכבי הגאולה. אי אפשר לחלק ביניהם, אדרבה, אם יש חיוב להשתמש בשם עברי, כל שכן שיש חיוב לדבר עברית, שהרי לכך יש דרשה בספרי, שהיא מצוה מפורשת, משא"כ שם יהודי, שלא ראינו בזה מצוה מפורשת, אלא גנאי בלבד (הגם שמהר"ם שיק בשו"ת יו"ד סי' קסט סובר שיש איסור מדאורייתא להשתמש בכינוי לועזי, הרי שלא הביא לכך הוכחה או מקור מפורש, וודאי שאין מקור כ"כ מפורש כמו הספרי בנושא לה"ק).

על מעלת הדיבור בלשון הקודש, ושעצם הדיבור בה היא חובה, כבר שמענו מבן דורו של המהרש"ם, ה"ר ברוך הלוי עפשטיין בתורה תמימה (דברים יא אות נב) ובקונטרס "שפה לנאמנים" עמ' 11. הרב יצחק גולדברג, בספרו "העברית – לשון הקודש" (הוצ' מופת, תש"ל, עמ' 100) יודע לספר, שהמקובל הקדוש רבי משה קורדובירו חייב את כל חבורת המקובלים "לדבר בלשון הקודש עם החברים בכל זמן". וראה עוד שו"ת עם-כלביא, לה"ר שלמה אבינר, ח"א סי' שנו, וילקוט-יוסף (פסקי ה"ר עובדיה יוסף) הל' ת"ת ס"ק עח.

גם אם מצות הדיבור בלשון הקדש הושמטה מהתלמוד הבבלי, אין זה מבטל את המצוה מכל וכל, אלא קובע (וכ"כ הרבי מסאטמר בקונטרס לשון הקדש עמ' 40), שזוהי מצוה דרבנן. גם אילו לא היו נאמרים מאמרי חז"ל בגודל חשיבותה של מצוה זו

(ושהיא ממעכבי הגאולה), הרי זו מצוה דרבנן, ומצוה דרבנן לאו מילתא זוטרתא היא.

ד. האיסור לדבר לע"ז

בתלמוד ירושלמי (שבת פ"א ה"ד) מופיעה בין י"ח הדברים שגזרו "בו ביום", שרבו בית שמאי על בית הלל, "בו ביום גזרו על פיתן, ועל גבינתן, ועל יינן, ועל חומצן ... ועל לשונן." "על לשונן" – פירש קרבן-העדה: "שלא ירגיל אדם עצמו ובניו לדבר בלשון עכו"ם" (זהו דלא כפירוש פני-משה, שפירש "על לשונן" – על עדותם, ואולי רצה בכך להשוות את מנין יח הגזירות שבירושלמי לזה שבבבלי – כדרכו לאורך כל פירושו – וראה על כך עוד לקמן). ייתכן שהזכרת השפה שבשיחה המשפחתית ("עצמו ובניו") קשורה ללימוד מהפסוק "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם" – בלשון הקודש. בגזירות האחרות, כגון גזירת פת עכו"ם, לא מצאנו שהגזירה הינה דוקא בין אדם ובניו.

ואכן, גזירה זו נרמזה באותו פסוק. הלא קודם למצוה "ולמדתם אותם" נאמר "ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה", כלומר: הפסוק מדבר על תקופת הגלות. ר"ל: גם ביציאתנו לגלות יש להקפיד (אולי אפילו יותר) על הדיבור בלשון, כדי לשמור על זהותנו הלאומית ולמנוע התבוללות. טעמי כל הגזירות שנגזרו "בו ביום" הן כדי לשמור מרחק בינינו לבין הגוים – בעיה המצויה יותר בגלות.

ואכן, דוקא בגלות ישראל אנו מוצאים יתר הקפדה על שמירת הלשון. כבר ראינו שבגלות הראשונה, גלות מצרים, זכו להיגאל בזכות שלא שינו את שמם ואת לשונם. דבר זה עמד להם על אף שבאותה גלות ירדו ישראל עד למיט שערי טומאה – "הללו עובדי עבודה זרה, והללו עובדי ע"ז". רק משום ששמרו על מרחק מהגויים, והקפידו על זהותם הלאומית, נגאלו.

גם בגלות השניה לבבל ראינו ששמירת הלשון היותה קנה מידה להתבוללות, וערובה לשמירת מרחק. כך נאמר בספר נחמיה יג, כג' כד: "גם בימים ההם ראיתי את היהודים, הושיבו נשים אשדודיות, עמוניות, מואביות ובניהם, חצי מדבר אשדודית, ואינם מכירים לדבר יהודית, וכלשון עם ועם."

אם בשתי גלויות אלו שימשה הלשון כתפקיד השמירה על זהותנו הלאומית וכתריס מפני התבוללות, אך הגיוני הדבר שלקראת הגלות השלישית תהיה גזירת "על לשונם" בין הגזרות החשובות ביותר לצורך שמירת המרחק מהגויים, אולי אף ביתר תוקף מאשר הגזירות על יינם, פיתם, גבינתם וכו'.

אם כן, קשה להבין מדוע גזירה זו אינה מופיעה ברשימת יח הגזירות שבתלמוד הבבלי. האם הבבלי חולק בזה על הירושלמי? (ואזי, הרי להלכה קיימא לן כהבבלי) נראה שאין בזה מחלוקת. מפרשי המשנה והגמרא ניסו בדרכים שונות למנות את שמונה-עשר הגזרות, גם לפי הבבלי, ויתכן אפוא שגזירת "על לשונם" מוסכמת אף

על אמוראי בבל. עוד יתכן, שלפי הבבלי כל גזירות ההרחקה מהגויים אחת הן, ובכלל גזירה זו גם גזירת "על לשונם".

על דברי הירושלמי סמך עצמו החתם-סופר (שו"ת, אה"ע סי' יא) בדונו האם לכתוב בגט בשם העיר "פעסט דמתקריא פעשט" בלבד, או לצרף גם השם הלטיני "פעסטה". הוא פוסק, שאין צורך בתוספת:

מה לכם לחתום עצמכם אפילו בשטרי הדיוטות או בהכשרים בשם לטין, אשר לא שערו אבותנו ורבנים קדמונים ... ולדעתי, גם הקדמונים היו בקיאים ללועזי בלע"ז, אך בכונה שבשו הלשונות (כמו שקראו "פעשט" במקום הלועזית "פעסטה") מפני גזירת יח דבר שבירושלמי ... "ועל לשונם", יע"ש. ואין להאריך בזה בעוונותינו הרבים.

קיצר החת"ס במקום שרצה להאריך, אולי מחמת פחד הצנזורה. עוד למדנו מדבריו, שיתכן שאבותינו הידרו לדבר "יידיש" ו"לדינו", שהן שפות בלולות, כדי לשבש בכונה את שפת שכניהם, משום האיסור ההלכתי לא לדבר בלשונם.

רבותינו דקדקו לקרוא כל שפה זרה בשם "לע"ז" – בראשי תיבות, שהן: "לשון עם זר" – למרות שקיימת מלה "לעז", שמשמעותה זר, נוכרי – "בצאת ישראל ממצרים, בית יעקב מעם לועז" (תהלים קיד, א). זאת, כנראה, כדי להדגיש, שכל שפה שאינה שפתנו, לשון הקודש, איננה שלנו. אפילו יידיש נקראה "לשון עם זר". הדגש זה הוא משום שהשמירה על לשוננו נועדה למנוע התבללות עם "עם זר".

הרי לנו, שלא רק מצוה יש בדיבור בלשון-הקדש, אלא שבדיבור בלע"ז יש איסור, מחמת גזירת חז"ל. והדברים ברורים: כיון שהמצוה היא לדבר בלח"ק, הרי שכל דיבור בלשון אחרת יש בה משום ביטול המצוה, עד שאמרו חז"ל בספרי על דיבור כזה: "אם אין מדבר עמו לה"ק ... ראוי לו כאילו קוברו ... אם למדתם אותם את בניכם ירבו ימיכם וימי בניכם; ואם לאו, יקצרו ימיכם." בפירוש "תולדות אדם", לבעל מרכבת-המשנה למד מכאן: "ויורה, משהתחיל לדבר, לא יהיה אלא בס". כאמור לעיל, המדבר בלע"ז לא רק שעובר על איסור ועל גזירה, אלא שהוא ח"ו אחד ממעכבי הגאולה.

ה. מדוע לא דברו עברית בגלות?

1. הרבי מסאטמר: לה"ק נועדה לענינים נעלים בלבד

נשאלת איפוא השאלה: מדוע לא דברו אבותינו, ובתוכם רבנים ויראי שמים, עברית במשך הגלות? ומדוע היה צורך, לפי החתם-סופר, לשבש גרמנית וספרדית וליצור יידיש ולאדינו, כשאפשר היה לדבר בעברית ולקיים בכך גם מצוות עשה, לפחות מדבריהם?

האדמו"ר מסאטמאר, הצדיק ה"ר יואל משה טייטלבוים זצ"ל, עונה על כך בספרו "יואל משה", בקונטרס "לשון הקודש". לדבריו, שלוש שיטות יש בדבר: הספרי – סובר שזוהי מצוה מדאורייתא.

התוספתא (חגיגה פ"א) והירושלמי (סוכה פ"ג ה"ב) – סוברים שזוהי מצוה מדרבנן.

והבבלי (סוכה מב) – סובר שאינו מצוה כלל.

פוסקי ההלכה – הר"ף, הרמב"ם והרא"ש, ובעקבותיהם השלחן-ערוך – אינם מביאים בחיבוריהם (לדעתו) את המצוה לדבר בלה"ק. מכאן, שיש מחלוקת בין הבריייתות, והפוסקים מכריעים כתלמוד הבבלי.

הוא מוסיף ומבאר, מדוע, לדעתו, חולק הבבלי על שאר המקורות. הוא מונה לכך שש סיבות:

א. חששו שע"י לימוד השפה יבואו לידי דעות נפסדות של ה"משכילים" וכדוגמתם, שכופרים בתורה שבעל פה. כיון שהמכיר בלשון הקודש עלול ללמוד רק את פשט המקרא.

ב. התעורר צורך להתרחק מגורמים שליליים באומה, שהיו משתשמים בלה"ק. כדוגמא לגורמים שליליים כאלו, מונה הרבי מסאטמר את התנועה הציונית בימינו.

ג. חששו מללמוד ומלדבר לה"ק שמא ידברו בה דברים מגונים. יותר חמור לאמרם בלה"ק מאשר בשפה זרה, כמוש"כ הרמב"ם בפרוש המשניות אבות א, טו.

ד. הדיבור בלה"ק מטרתו הוא לעזור בהבנת התנ"ך. אולם לאחר שהתחילו לנהוג ללמוד רק גמרא בלי ללמוד קודם תנ"ך (!), שוב אין צורך והיוב ללמוד עברית.

ה. מאז עורבבו בשפה העברית מלים זרות, היא פסקה להיות לה"ק, ואדרבה, מעתה היא "גרוע באלפים דרגות מלשונות העמים".

ו. חכמים נמנעו מלדבר לה"ק, כיון שאילו היו מדברים בשפה זו כשפת יום-יום, היו גם הנשים יודעות לדבר בלה"ק, והיו עלולות ללמוד דברים, שחז"ל אסרו עליהן ללמוד.

ביטוד הדברים מונחים עקרונות שנטוש עליהם ויכוח, כגון: החיוניות שבלימוד התנ"ך, לימוד פשטי המקראות ("אין מקרא יוצא מידי פשוטו"), ערכה וחיבותה של התנועה הציונית, ולימוד תורה ע"י נשים. באשר למלים הזרות שהסתננו לשפה העברית, כבר כתב בעל תורה-מיימה בקונטרסו "שפה לנאמנים" (עמ' 36) שמותר להכניס מלים לועזיות בודדות לתוך השפה העברית (להבדיל מביטויים הכוללים יותר ממלה אחת). דבר זה הוא טבעי לכל שפה מדוברת, ואין העברית יוצאת מן הכלל בכך, כמו שרואים בהשוואת העברית של חז"ל לעברית התנ"כית, וכאומרם: "לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמן" (חולין קלז, ב). אדרבה, חסידי השפה העברית, ובתוכם אליעזר בן-יהודה וחריו, אף התעקשו, עוד הרבה יותר מחז"ל, לא

להכניס אף מילה מלע"ז ללשוננו, חוץ מאשר בדחק גדול.
 בכל הנושאים הללו יש לנו אילנות מספיק גבוהים להיתלות בהם, והחולק
 עליהם, עליו הראיה.
 אולם עדיין יש צורך לדון בטעמו השלישי – החשש לשימוש בלה"ק לדיבורים
 שאינם הגונים. בטעם זה סמך הרבי מסאטמר עצמו על דברי הרמב"ם בפירוש
 המשניות:

אם היו שני פיוטים, שיש להם ענין אחד לעורר את התאונות ולהללה,
 אחד הפיוטים עברי, והשני ערבי או פרסי – הרי שמיעת העברי והדבור בו
 יותר מרוחק לדעת התורה מחמת קדושת השפה, לפי שאין ראוי להשתמש
 בה אלא בענינים נעלים.
 ראשית, יושם אל לב, שאין הרמב"ם אומר שהדבר אסור, אלא "שאיין ראוי". מה
 זה לעומת דברי הרמב"ם עצמו בפירושו למשנה הבאה (אבות ב,א, הובא לעיל)
 אודות המצוה שיש בדיבור בלשון הקדש.

שנית, דברי הרמב"ם בפירושו עומדים לכאורה בסתירה למש"כ הוא עצמו בהל'
 קריאת-שמע ג,ה, ע"פ מעשה רב של רבי יהודה הנשיא (בבלי, שבת מ,א) שדברים של
 חול מותר לאמרן בלשון קדש בבית הכסא. בבית הכסא אין עוסקים "בענינים
 נעלים", ואעפ"כ מותר לדבר שם בלשון הקודש. על כרחך, שהרמב"ם מתיר לדבר
 דברי חול ולשוחח שיחת חולין בלה"ק, ורק משום קדושת השפה, יש לזהר משנה
 זהירות מלדבר בה דברים מגונים. שיחת חולין אינה בהכרח "דברים מגונים". דווקא
 כתוצאה מקדושתה העצמית של השפה יש חומרא כפולה לדיבורים מגונים בה.
 לדעת הרמב"ם אין בכוחה של קדושת השפה להתיר לעסוק בה בדברים אסורים.
 אולי אין הוא מסכים בכל למה שהבאנו לעיל בשם שורה של פוסקים שמוותר לקרוא
 ספרי מלחמות בלשון הקודש (י"א בשבת, וי"א בחול), אבל מכל מקום, גם לדעתו יש
 בשפה העברית קדושה עצמית, שמחמתה מצוה לדבר בה אפילו שיחת חולין,
 ובתנאי שאין בה דברים מגונים.

הרמב"ם דן שם על המשנה "כל ימי גדלתי בין חכמים, ולא מצאתי לגוף טוב אלא
 שתיקה". הוא מחלק את תוכן הדיבור של אנשים לחמש קבוצות: דיבור של מצוה
 (כגון תלמוד תורה); של איסור (כגון רכילות); דיבור המרוחק ("שאיין בו תועלת ...
 כגון רוב סיפורי ההמונים מה אירע ומה היה, והיאך התנהגות מלך פלוני ..."); דיבור
 הרצוי ("דיבור בשבח המעלות ההגיוניות והמידותיות ובגנות המגרעות"); ודיבור של
 רשות ("במה שנוגע לאדם במסחרו ופרנסתו ומאכלו"). הוא מוסיף ואומר, שאין
 באפשרות לשון הקודש להעלות את תוכן השיחה מדרגה אחת לזו שמעליה. לדעת
 הפוסקים הנ"ל הדיבור בלשון הקודש מתיר לעסוק בנושאים שלולא לשון הקודש
 היה אסור לעסוק בהם. יתכן שכנגד דעה זו כתב הרמב"ם שם:
 והוצרכתי לבאר את זה, אע"פ שהוא פשוט, מפני שראיתי גדולים וחסידיים

מאומתנו, אם נודמנו במסיבת משתה או חתונה או זולתה, ורצה אדם לשיר בשפה ערבית, ואפילו היה ענין אותו השיר בשבח האומץ או הרצינות, שזה מן החלק הרצוי (של דיבור), או בשבח היין (רבור של רשות), ממחין על כך הפכוטים של מחאה, ואינם מתירים לשמעו. ואם זמר המזמר איזה פיוט מן שהדברים העברים, אין ממחין בכך, ואין הדבר קשה בעיניהם, על אף סליות מוחלטת. הגורלים מוחלטת.

נ"ל כ"ה"ק. וחסידים מאומתנו סברו שפיוט בעברית במדרגת "דיבור מרוחק" ז לרעת הרמב"ם. שיטתם היא שיטת התוס', להבנת הרמ"א, ב"ח ומג"א. אמנם דוגמה אחת לזו שמעליה, כאשר המדובר בדרגות שיחה אחרות מאשר או "המרוחק". דיבור של "רשות" (מסחר ופרנסה) יכול אולי להתעלות, גם אם למדרגה של דיבור "רצוי", אם הדיבור יהיה בלשון הקודש.

לדבר מפורשים את דברי הרמב"ם, הרי שהדברים מתאימים בכל לשיטתו, והשרו כלה"ק, ויש לשפה העברית קדושה עצמית. ולפי"ז מש"כ הרמב"ם יבור משה בה אלא בעינים נעלים" - כוונתו לא רק לדיבורים של מצוה, ש בפרשם רצה ולדיבור של רשות. הלא הרמב"ם עצמו כתב אגרות בלשון יינו מנבינים דברי הרשות.

לשרבם אציו הטמא, שקוראין אותו עברית" (ויזאל משה סי' כג), הרי לשיטתו ובו בשפה הדברים חמורים כל כך. שהרי לפי טעמו החמישי, שהוכר לעיל, :ם, מלים לועזיות, שוב אין היא לשון הקודש, ואין עוד לחשוש וסתייגה שלא לדבר בלשון הקודש אלא "דברים נעלים". אמנם הוא עצמו חשב עליו בדבריו, ולדעתו בשפה העברית המדוברת כיום יש די מלשון- לא רחוק ע"י הסיטרא אחרא, אך לא די כדי להיקרא "לשון הקודש" (שם, וזכור עבדה זרה).

יר ב... בים ל... זא... ה לי ינו א ו שג...
 זורו למגן-אברהם (פה,ב) מבאר מדוע נשכחה מאיתנו - לשון הקודש. במג"א שם כתב, שמידת חסידות היא לא לומר דין הקודש בבית הכסא, בבית המרחץ ובמקום טינופת (בניגוד על כך הוסיף החת"ס: הוא הדין במקום גילולים... ונראה לי, שמשום הכי הנהיגו בניהם מבלי לספר בלה"ק, ונשכח מאתנו לגמרי, בעוה"ר, לבבל, שהיתה מלאה גילולים.

בכך מבואר, מדוע בבבלי הושמטה גזירת חכמים שלא לדבר בל (גזירה, שכאמור, הובאה במקורות הארצישראליים). חכמי בבל, לנ לדיבור בלשון הקודש בנוכחות עבודה זרה, שהיתה, כנראה, מרובו גם דברי החת"ס בתשובותיו, שהזכרנו לעיל, שפוסק כגזירת הירושלמי "לשונן" של עכו"ם, ובכ"ז לא דברו עברית בגלות, אלא לע"ז מן הרבי מסאטמר, בהביאו דברי חת"ס אלו, מקשה עליו, מדוע לא הבית ובימי עזרא. אולם הוכחותיו – בסי' טז – שבאותם ימים אינן מוכרחות כלל. אם הוא מתבסס על כך שבאותה תקופה דברו תורה-תמימה, בקונטרסו "שפה לנאמנים" (מאמר ב) הוכיח, ונחשבת ללשון-הקודש.

ו. המצוה היא דוקא בארץ ישראל

ו. סיבה לאי דיבור בעברית בגולה

הסבר הגיוני ופרגמטי לכך שרוב ישראל הפסיקו לדבר עברית תמימה:

ואולי ס"ל (הפוסקים שלא הזכירו את מצות הדיבור בל רק בא"י ובעת שישראל שרויין על אדמתן. מה שאין כן; שאי אפשר לרוב הצבור לעמוד בו מכמה טעמים. נמצא שתחיית השפה המתינה לתחיית האומה בארצה. ואכן סברה זו נאמרה ונרמזה גם ע"י אחרים. הר"מ פיינשטיין זצ"ל לה) כתב:

שחזינן, שאף שהוא מצוה לדבר בל"ק ... כל ישראל של האומות, מזמן שגלינו בחטאנו בין האומות. גם ה"ר יעקב עמדין (יעב"ץ) צירף את השניים בהקדמתו לסידור יג סע"א):

מה יש לנו לעשות, אנו העניים והאביונים, השוכנים אשר לא זרח שם אור השכינה מעולם, ורחוקים ב ומלשון הקודש. על אחת כמה וכמה שיש לנו להתאחזק חמדה ...

במקום אחר (שו"ת יעב"ץ סי' ז) הוא נאמן לשיטתו זו, וחולק על לעיל, ואשר לפיהם יש להימנע מדיבור בל"ק בבית-הכסא כאשר היו ישראל על אדמתן, ולשונם היתה לשון הקודש, היו ב הכסא לכל צרכם. במקום אחר (בפירושו לסידור, בית יעקב, ע"ש) שאין אחד מאלף מכיר לה"ק, לשוננו הטבעי, על בוריו.

האשמת הגולה כסיבה להפסקת הדיבור בלשוננו נמצאת גם בדברי הראשונים. ר' משה אבן עזרא (שירת ישראל עמ' נט"ס) כותב:

כשגרנו בין הרומאים והערבים, אשר רוב בני נחותים שם, אבותנו ראויים לנזיפה על שהתרשלו לשמור את לשונם העברית, ולא הקפידו להחזיק בה ... ומפני שישבנו זמן רב בגולה נשתכחה לשון העברית ונפסדה.

חכמי הנסתר מסבירים, שהקשר שבגורלם של ארץ ישראל ולשון הקודש אינו קשר טכני-חיצוני בלבד. לא רק מסיבות הכרחיות התחילו לדבר לע"ז בחו"ל, אלא כנראה שכך היה מיתעד וצריך להיות. ה"ר יונתן אייבשיץ כתב ביערות-דבש:

לשון הקודש הוא עץ חיים, ממקום קודש יבוא, והוא הלשון המיוחד לארץ ישראל, לשון קודש – ארץ קודש.

וכ"כ השל"ה (שבת דף רה): "מעלת לשון הקודש היא כמעלת ארץ ישראל ... וא"י במעלתה – היא סוד לשון הקודש."

דברי החתם סופר בדרשותיו (תורת משה, פר' נשא) יעזרו לנו להבין קשר זה: ארץ ישראל, שהיא תחת הקב"ה בלי אמצעות שר², מהראוי שהעם היושבים בה ידברו בלשון הקודש, שהקב"ה משתמש בה.

כך הוא בנוגע לנבואה, הקיימת רק בא"י (ע"פ יונה א, ג; ועי' כוזרי ב, ד). ואינה קיימת אלא בלה"ק (כוזרי שם סע' סח).

יתכן, שהקשר הפנימי (ולא הנסיבתי בלבד) בין השפה והארץ, הוא שהביא לידי כך שדוקא בספרי הלכה שנכתבו על אדמת נכר (ובכללם התלמוד הבבלי) נשמטה המצוה לדבר בלשון הקודש.

2. הרמב"ם לא השמיט מצות לימוד לה"ק

אמנם בתורה-תמימה הציע, שהשמטת הבבלי אינה אלא טעות בגירסה, וכשם שבתוספתא ובירושלמי נכתב "מדבר עמו בלשון הקודש" כן צריך לגרוס גם בבבלי. יתכן, שטענת טעות סופר היא תירוץ מרווח יותר מאשר תירוץ הרבי מסאטמר להסבר שינוי הגירסה, אך עדיין מידי הרחק לא יצאנו. הרב יוסף קאפח שליט"א (על פהמ"ש אבות) הציע לתרץ את השמטת מצוה זו מהבבלי ומהרמב"ם במשנה-תורה בכך, שמצות דיבור ולימוד לה"ק היא חלק ממצות תלמוד תורה, שכבר הוזכרה ברישא – "יודע לדבר, אביו מלמדו שמע ותורה" – וממילא כבר אין צורך לחזור ולהוסיף "ולשון הקודש", שהרי זה כלול כבר ב"תורה". ראייה לכך מלשון הירושלמי שהשמיט את חובת האב ללמד תורה – "יודע לדבר, אביו מלמדו לשון תורה". משמע, שמטרת לימוד לה"ק היא לאפשר לימוד תורה. הבבלי נקט בכלל (תורה), והירושלמי נקט בפרט (לשון).

2. עי' רמב"ן, ויקרא, סוף פר' אחרי-מות.

תירוצים אלו טובים לבבלי, אולם אין הם מתרצים את השמטת הרמב"ם. הלא לפניו היו פרוסים גם הספרי, גם התוספתא, גם הירושלמי וגם הבבלי; והלא הוא עצמו הפליג בחשיבות מצות הדיבור בלה"ק בפירושו למשנה; מדוע איפוא נמנע מלהזכירה ביד-החזקה?

נראה ללכת בדרכו של הר"י קאפח, ולקבוע שגם לפי הרמב"ם הדיבור בלה"ק הוא חלק ממצות תלמוד תורה, ואכן הרמב"ם אינו משמיט דבר זה מההלכה הפסוקה על ידו. זאת ניווכח לדעת, כאשר נשווה את לשון הרמב"ם ללשון המקור בגמ' בסוכה. הרמב"ם כתב:

מאימתי אביו חייב ללמדו תורה? משיתחיל לדבר מלמדו תורה צוה לנו משה, ושמע ישראל. ואח"כ מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים, עד שיהיה בן שש או בן שבע, הכל לפי בוריו, ומוליכו אצל מלמד התינוקות. כל ההלכה הזו מקורה בגמ' בסוכה מב, למעט הביטוי "ואח"כ מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים". הסמ"ג (עשה יב) העתיק ממשפט זה רק את המלים "ואח"כ מלמדו מקרא מעט". הטור (יו"ד סי' רמה) העתיק רק "מעט מעט מהפסוקים". אולם מלשון הזהב של הרמב"ם נראה שהוא דייק מאד בלשונו להוסיף ללשון הבבלי: "מעט מעט פסוקים פסוקים", כי "מעט מעט" אינו דוקא פסוקים פסוקים, כפי שהבינו הסמ"ג והטור. "מעט מעט" היא תוספת הרמב"ם ע"פ תוספתא בחגיגה ("מלמדו שמע ותורה ולשון קדש"), ירושלמי סוכה ("מלמדו לשון תורה") וספרי ("מדבר עמו לה"ק ומלמדו תורה"), ופירושו: יש להכניס את הבן לאט למקרא ע"י לימוד לשון התורה, ר"ל לימוד לה"ק, ואח"כ גם מלמדו "פסוקים פסוקים". אולי לדיוק זה התכוון המחבר בשו"ע בנוסחתו: "ואח"כ מלמדו מעט מעט". הוא השמיט "פסוקים פסוקים" (שזה העיקר לפי הסמ"ג והטור), על מנת להדגיש ש"מעט מעט" אינו מתחיל עם לימוד פסוקים אלא מתחיל עם משהו אחר, שהוא דיבור בלה"ק.

3. הסיבה להסתרת מצות לימוד לה"ק

ומדוע לא כתבו הרמב"ם, וההולכים בעקבותיו, במפורש דיבור בלשון-הקדש? נראה שבמצוה כה עקרונית וחשובה כתלמוד תורה (שהיא כנגד כולם, משנה פאה א,א) הקפידו הפוסקים שלא להביא הלכה שאין הציבור יכול לעמוד בה (והרי כאמור, הדיבור בלשון הקדש בגולה הוא מהדברים שאין המון העם יכול לעמוד בו). בכך רצו הפוסקים להדגיש, שהתורה "לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא, לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמיענו אותה ונעשנה ... כי קרוב אליך הדבר מאד, בפ"ך ובלבבך לעשותו". אילו היה הדבר קשה לקיימו "בפ"ך", היו עלולים לחשוב שחלילה אינו קרוב גם לעשותו!

* * *

אסיים בדברי ה"ר ברוך הלוי עפשטיין, בעל תורה-תמימה, בקונטרסו "שפה
לנאמנים" (עמ' 13):

וזאת תורת העולה מדברנו: מי האיש אשר ידיו ולבו אמונה, ורוחו ונפשו
נתונים אמונים לעמו, לדתו ולשפתו ורוצה לבנות בית נאמן בישראל –
ישתדל להרגיל את בניו ואת בנותיו עודם על שדי אמם להגות ולבטא
עברית ... כפי שהורונו חז"ל בעלי הנסיון, כאשר הראנו לדעת למעלה, וכל
רוחם והגיונם, שעשועם ומשחקם בשכבם ובקומם בינם לבין הוריהם ובינם
לבין עצמם, הן בקודש הן בחול – יביעו עברית ... והיתה ביתו לברכה לחן
ולכבוד ולצפירת תפארה. וקנאת האמת הטהורה תרבה בתים כאלה
בישראל וחיו לברכה בקרב הארץ.